

Βιβλιογραφία

Canart P. - Hoffman P. - Grosdier De Matons D., L'analyse technique des reliures byzantines et la détermination de leur origine géographique: Constantinople, Crète, Chypre, Grèce. Atti del III Colloquio internazionale di Paleografia e Codicologia greca, Erice 18-24 settembre 1988.

De Marnis T., La legatura artistica in Italia nei secoli XV e XVI, Firenze, Fratelli Alinari, 1960, 3 τόμοι.

Federici C. - Houlis K., Legature Bizantine Vaticane, Fratelli Palombi Editori, Roma 1988.

Irigoin J., «Un groupe de reliures crétoises (XVe siècle)», Κρητικά Χρονικά, 15-16 (1961-62), 2, σελ. 102-112.

«La reliure byzantine», in E. Baras - J. Irigoin - J. Vezin, La reliure médiévale. Trois conférences d'initiation, Paris 1978, σελ. 23-35.

«Un groupe de reliures byzantines au monogramme des Paléologues», in Revue française d'histoire du livre, 51 (1982), σελ. 273-285.

Van Regemorter B. «Évolution de la technique de la reliure du VIIIe au XIe siècle, principalement d'après les manuscrits d'Autun, d'Auxerre et de Troyes», in Scriptorium, 2, 1948, σελ. 275-285.

«La reliure des manuscrits grecs», in Scriptorium, 8, 1954, σελ. 3-23.

«Le codex relié depuis son origine jusqu'au Haut Moyen Age», in Le Moyen Age, 2, 1955, σελ. 1-26.

«La reliure byzantine», in Revue Belge d'Archéologie et Histoire de l'Art, 36, 1967, σελ. 99-142.

From the Pathology to the Archeology of Books

K. Houlis

Until recently the interest of scholars, historians and paleographers was mainly focused at the books' text, while the case studies dealing with the structural elements of old books were a rarity.

However, the scientific knowledge of the materials and techniques required for and applied to a book binding is not only necessary for a book restorer but it seems to be an indispensable tool for the historian and the old books specialist, in general.

A new scientific discipline, «the Archaeology of Books» has as its object the thorough study of materials and special techniques of book making, mainly of the manuscript. The major pursuit of this new science is the collection and utilization of all information relevant to the book history. At the same time it has set the ambitious objective to compose bit by bit the overall appearance as well as the production of a Mediaeval scriptorium.

1. Η Λέσθος. Οι επικράτειες και οι αιολικές πόλεις (σύμφωνα με τον Γιάννη Κοντή, δλ. διδασιογρ. 2).

Ένα άγνωστο οχυρό της αρχαίας Μήθυμνας

«Συνήραντο δὲ καὶ Γρῶ τῷ Ἐχέλα τοῦ Πενθίλου τοῦ Ὀρέστου στελλομένῳ ναυσίῳ ἐς ἀποίκιαν. Καὶ ὁ μὲν τῆς Ἰωνίας μεταῦ καὶ Μυσῶν, καλουμένην δὲ Αἰολίδα ἐφ' ἡμῶν, καθέξειν ἐμελλεν ὁ δὲ οἱ πρόγονοι Πενθίλος Λέσθον πῆν ὑπὲρ τῆς ἡπείρου ταύτης ἦσαν εἰλεν ἐπὶ πρότερον...» (Καὶ μὲ τὸν Γρῶ ἐπίσης, τὸ γιὸ τὸ Ἐχέλα, γιὸ τοῦ Πενθίλου, γιὸ τοῦ Ὀρέστη, ἀνέλαβαν μαζὶ μίᾳ ἀποκίᾳ διὰ θαλάσσης. Αὐτὸς ἐμελλε νὰ καταλάβῃ τὴ λεγόμενη σήμερα Αἰολίδα, μεταῦ Ἰωνίας καὶ Μυσίας πρὶν ὅμως εἶχε καταλάβῃ ὁ πατήρ του Πενθίλος τὴ νῆσο Λέσθον, ἀντικρὸ στῆ χώρα αὐτῆ).»

Καὶ ἦλθαν οἱ Αἰολεῖς καὶ βρῆκαν τοὺς παλιότερους κατοίκους, ἔδωσαν μαζὶ τοὺς τὴ μοῖρα τους, ἔδωσαν σ' αὐτοῦς, καὶ οἰκωσθήποτε πῆραν. Ἐταὶ βλέπομεν τὴν ἀδιάσπαστη πορεία τῆς κεραμικῆς νὰ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ τεφρὰ Λεσβιακὰ ἀγγεῖα (bucchero), κοινὰ εὐρήματα τῆς προϊστορικῆς Θερμῆς καὶ τῶν Αἰολικῶν πόλεων (εἰκ. 1).

Καὶ αὐτέες οἱ πόλεις, οἱ ἔξι, ἡ Μυτιλίαι, ἡ Μάθυμνα, ἡ Ἐρεσσοῦς, ἡ Ἄντισσα, ἡ Πύρρα καὶ ἡ Ἀρίσσα, χωρίσαντο το νησί σὲ επικράτειες. Σ' αὐτέες τῆς επικράτειες οἱ κάτοικοι τῆς υπαίθρου, οἱ καλλιεργητῆς, ὀργανωμένοι σὲ «κώμες»², φαίνεται ὅτι υπηρέτουσαν τὰ συμφέροντα τῶν ἀρχόντων, τῶν ευγενῶν, ποὺ κατοικοῦσαν στῆς γνωστῆς μας πόλεις.

Μάκης ΑΞιώτης

Γιατρός

Το αμυντικό σύστημα στις επικράτειες αυτές στηριζόταν πρώτα στα τείχη της ίδιας της πόλης. Άριστα δείγματα αυτών των τειχών έχουμε από όλες τις Αιολικές πόλεις. Όμως φαίνεται πως οχυρωματικά έργα υπήρχαν σκορπισμένα σε όλη την υπαιθρο. Διάσπαρτα κυρίως σε χαρακτηριστικές κορφές υψωμάτων, μα και σε λαγκαδιές και κάμπους, γεμίζουν όλο το νησί με την ιδιομορφή αισθητική τους παρουσία. Αρκετά ήτανε χτισμένα στις συνοριακές γραμμές των επικρατειών. Μια σειρά από αυτά βρίσκεται ανάμεσα στην Αντισσεία και την Μηθυμναία, στη γραμμή Σκουτάρου - Ξηροκαστρινής, στον κόλπο της Καλλονής. Μα τα περισσότερα είναι χτισμένα στο εσωτερικό των επικρατειών, πάνω από εύφορους κάμπους, δίπλα σε περάσματα από τη θάλασσα στο εσωτερικό, γύρω από τις πόλεις. Ίσως με φρουρές ελέγχεται και διαφυλάσσεται η γεωργική παραγωγή και με το σύστημα της φωτιάς (φρυκτωρίες), του οπτικού τηλεγραφου της εποχής, μεταδίδεται από κορφή σε κορφή και τελικά στην πόλη η επερχόμενη επιβουλή κάποιας εχθρικής επιδρομής. Τα οχυρά αυτά έχουν συνήθως ορθογώνιο σχήμα (παράλληλεπιπέδο ή τετραγώνω), μερικά έχουν ακανόνιστη μορφή και άλλα είναι κυκλικά. Φέρουν πολλές φορές αναλημματικούς τοίχους, περιμετρικά οχυρωματικά έργα και εσωτερικά χωρίσματα. Όμως κοινό χαρακτηριστικό τους που το βλέπουμε σε όλα είναι ο τρόπος κατασκευής του τείχους. Τα ωραία δείγματα που διασώζονται είναι χτισμένα με την Λεσβία Δομή³, άλλα πολύ επιμελημένα και άλλα προχειρότερα. Έτσι οι έξω επιφάνειες των λίθων ταιριάζαν μεταξύ τους, γιατί λαξεύονταν οι πλευρές τους με τη βοήθεια ενός εύκαμπτου μολύβδινου χάρακα. Και έχουμε κατασκευές που έχουν τόσο ταιριάσει οι ευθείες και οι καμπύλες γραμμές ώστε μετά βίας χωράει ανάμεσά τους η λεπίδα μαχαίριού. Εφτιχναν την έξω και τη μέσα πλευρά έτσι και ανάμεσα τους έριχναν μικρότερες πέτρες και χύμα (έμπλεκτο σύστημα).

Στερεά τείχη πάχους 2 και 2,5

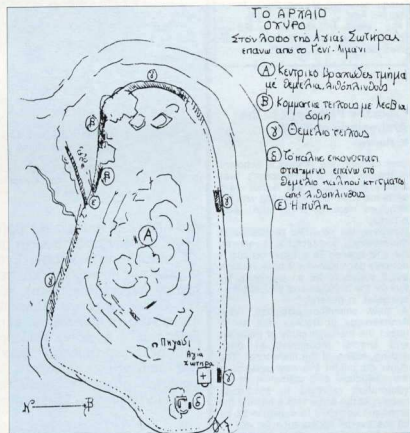
3. Το τείχος με τη λεσβία δομή (N. πλευρά).

μέτρα. Καλλιτεχνικά υπολείμματα της αρχαϊκής κλασικής και μεταγενέστερης οχυρωματικής τέχνης, σπαρμένα στη γη της Αιολίδας, μάρτυρες αδιάφραστοι της πολυποικιλής, άγραφης ιστορίας της.

Άλλο χαρακτηριστικό τα κεραμί-

δια (στρωτήρες και καλυπτήρες) σε όλα σχεδόν τα κτίσματα, απόδειξη κεραμοσκεπής (στα ίδια ή εσωτερικά κτίσματα).

Επάνω σ' όλο το νησί έχουν μετρηθεί πολλά απ' αυτά⁴. Έτσι στη Μυτιληναία υπάρχουν ενδείξεις για δύο. Στη Μηθυμναία αρ-

2. Το αρχαίο οχυρό στο λόφο της Αγ. Σωτήρας επάνω από το Γενί-Λιμάνι.

4. Οστρακα από τεφρά και μελαμβοφή αγγεία.

κετά (Δράκος πήδημα, Σκοτεινό, Σέλλες κ.ά.). Στην Πύρρα ένας μικρός αριθμός (Καλογερά, Δαμάνδρο κ.ά.). Στην Αντισσαία τα περισσότερα (Ξηροκαστρινή, Κοτζά-ντάγ, Προφήτης Ηλίας, Κουρατσώνας, Φονιάς και Καστρί κ.ά.).

Η Ερεσός κάποτε (μετά την υποταγή της Αντισσας στη Μήθυμνα το 167 π.Χ.) αναγκάστηκε να χτίσει τέτοια οχυρά από το φόβο του νέου γείτονα. Τα ΄φτιαξε όμως με το σύστημα που επικρατούσε την εποχή αυτή, το ισόδομο, με ορθογώνιους λιθόπλινθους (Οικιά, Μάκαρα, Χρυσός κ.ά.).

Στην ανατολική παραλία της Μήθυμνας, που βλέπει προς τη Μικρά Ασία και έφθανε ως τον Ασπροπόταμο του Μανταμάδου, όπου τοποθετείται η πιθανή θέση του Αίγειρου⁵, δευτερεύουσας πόλης του νησιού (στο σημείο Καβακλί), τα λείψανα είναι αρκετά και κυρίως της ύστερης αρχαιότητας (Μεσαιώνα). Πολλά παλαιοχριστιανικά ερείπια, οικισμοί, τάφοι, βυζαντινοί ναοί και τέλος το μεσαιωνικό κάστρο της Κλειούς, πάνω απ' τα Τσάνια. Ελληνιστικοί τάφοι στον Παλιό του Μανταμάδου. Δεν είχε όμως βρεθεί ως τώρα οχυρωματικό έργο σ' αυτή την πλευρά της επικράτειας της. Σ' ένα ύψωμα λοιπόν, σε στρατηγική όπως θα δούμε θέση, δέσποζε το μεγάλο οχυρό που έλεγχε μια πολύ σημαντική περιοχή.

Υψώνεται ανάμεσα στον κάμπο της Λαγκάδας του Μανταμάδου και στο Γενί - Λιμάνι της Κάπτης. Είναι δικόρυφο και η οχύρωση αφορούσε το ύψωμα προς το μέρος της θάλασσας. Είχε αυτό διαμορφωθεί σε πλάτωμα ωσειδές, με τη μεγάλη διάμετρο από Α προς Δ (εικ. 2). Το τείχος ζώννει το χείλος του πλατώματος. Οι πλαγιές κάτω απ' αυτό απότομες, έχουν τώρα διαμορφωθεί σε ελιώνα με σείτα. Είναι φτιαγμένο με μικρές πέτρες, κάπως πρόχειρο, κατά το εμπλεκτο σύστημα, με πάχος περί το ένα μέτρο. Μεγάλα κομμάτια του διατηρούνται στη βορινή πλευρά και κυρίως το κυκλικό τμήμα του ανατολικού του άκρου. Η νότια πλευρά διατηρεί το αρχαίο τείχος στις κατώτερες σειρές, ενώ οι επάνω είναι σύγχρονες προσθήκες.

Όμως εκείνο που χαρακτηρίζει και την αρχαιότητα του περιβάλλοντος είναι το κομμάτι που διασώζεται στο ανατολικό άκρο της νότιας πλευράς, όπου ο φυσικός βράχος συμπληρώνει την οχύρωση. Εδώ λοιπόν υπάρχει ένα κομμάτι από το αρχαιότερο τείχος του οχυρού φτιαγμένο με επιμελημένη Λεσβία Δομή, από μεγάλες πέτρες που εφαρμόζαν τέλει (εικ. 3). Χαμένο αυτό το κομμάτι για χιλιάρδες χρόνια, κρυμμένο κάτω από θάμνους, διατηρήθηκε ακέραιο προσφέροντας μια σημαντική και τελείως άγνωστη σελίδα στην ιστορία του νησιού μας.

Δίπλα σ' αυτό, ένας διαμορφωμένος διάδρομος δείχνει την Πύλη του οχυρού και τα πρώτα μέτρα του δρόμου που οδηγούσε εδώ επάνω. Το κέντρο του πλατώματος είναι κάπως υπερυψωμένο, με βράχους, πληθώρα θεμελίων, λαξευμένων λίθων και κεραμικών υπολειμμάτων. Αυτά δείχνουν την υπαρκτή κτισμάτων μέσα στο χώρο του οχυρού.

Στη Β.Δ. άκρια του πλατώματος έχει κτισθεί πρόσφατα η Αγία Σωτήρα. Το εκκλησάκι δεν φέρει κανένα αρχιτεκτονικό μέλος. Δίπλα του σώζεται το θεμέλιο από το παλιό τείχος. Όμως πίσω του, κάτω από αστάδα πρίνων, υπάρχει ένα κτίσμα όπου επάνω σε παλιά, πλατιά θεμέλια έχουν συσσωρευτεί αμέτρητους λαξευμένους και ημιλαξευμένους λιθόπλινθους με πλάκες που σίγουρα ανήκαν στα κτίσματα του πλατώματος και στο τείχος. Αυτό εδώ το κτίσμα μάλλον δεν θα ήταν ναός γιατί δεν υπάρχει κανένα αρχιτεκτονικό μέλος που να το αποδεικνύει.

Εκείνο όμως που συμπληρώνει την ταυτότητα του οχυρού είναι τα όστρακα των αγγείων. Τα περισσότερα ανήκουν στα τεφρά Λεσβιακά αγγεία και αρκετά είναι μελαμβοφή (εικ. 4). Αποδεικνύει της αρχαιότητας των κτισμάτων.

Ο γόνιμος κάμπος της Λαγκάδας απ' τη μια μεριά, με το πέρας του ποταμού προς το εσωτερικό, το λιμάνι κάτω χαμηλά, απ' την άλλη, και η απρόσκοπτη θέα προς τον Ύειρο Πύλο Μυτιληνίων καθιστούν τούτη τη θέση στρατηγική για την αρχαία Μήθυμνα. Η κορφή αυτή φαίνεται από τον Μανταμάδο και δεσποζει απόσταση και κωνική από τον δρόμο Κάπτης - Μανταμάδου. Ένα τελείως άγνωστο κομμάτι στα ανατολικά παράλια της Λέσβου.

Βιβλιογραφία

1. Παισιανός, Λακωνικά 2.1, Παπαχατζής.
2. Ι. Δ. Κοντής, Λέσβος και Μικρασιατική της περιοχή, σελ. 232.
3. Ι. Δ. Κοντής, Λεσβιακό Παλίπτυχο 1973, σελ. 60.
4. Αναφέρονται στο βιβλίο του Ι. Δ. Κοντή (2), σε Αρχαιολογικό δελτίο και σε δημοσιεύματα δικά μου και του φίλου γιατρού Βασιλή Κουμαρέλα.
5. Όπως το 2, σελ. 287.